
In memoriam

Elio Apih (1922-2005)

Spoznala sem ga v začetku šestdestih let prejšnjega stoletja, kmalu zatem, ko so mi v novoustanovljenem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja naložili raziskovalno nalogo, primerno Primorki: "Delavsko gibanje v Trstu". Morala sem v Trst, saj razen časopisa Delo v Ljubljani ni bilo gradiva za to raziskavo, k takratnim zgodovinarjem, zbranim okrog Deputazione Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione Nazionale, ki mu je predsedoval Ercole Miani z edinim rednim, še danes delavnim sodelavcem Gallianom Fogarjem. Tam, in okrog revije Trieste so se zbirali zgodovinarji Carlo Schiffrer, Elio Apih, Enzo Collotti, Claudio Silvestri, Ennio Maserati, Giulio Cervani, pozneje še Rino Sala, Giovanni Miccoli in vrsta njihovih učencev. Njihova dela o Trstu in "Venezii Giuli" so mi poleg Čermeljevih odpirala vpogled v zgodovino te pokrajine, ki smo jo imeli vsak za svojo in smo jo raziskovali vsak s svojega nacionalnega stališča: Italijani Italijane, Slovenci Slovane - Slovence in Hrvate, kakor delamo v glavnem še danes. Apih je s sodelavci in študenti raziskoval tudi v arhivu IZDG, ki ga v svojih delih vestno citira, z referati je sodeloval tudi na zborovanjih Zveze zgodovinskih društev. Sicer pa sva se pogosto srečevala na znanstvenih srečanjih v Trstu, Vidmu, Anconi, Pazinu in še kje. Imela sva vzporedno tematiko: Julijska krajina med dvema vojnama.

Apih se mi je že pri prvih srečanjih pohvalil, da ima slovenske prednike, da je bila njegova babica po materini strani iz Avč. Mnogo let pozneje, 1994., ko je slovensko-italijanska zgodovinsko-kulturna komisija zasedala na Bledu, smo povabili italijanske goste na izlet v bližnjo vas Zapuže, kjer smo Apihu priredili posebno presenečenje, ko smo s pomočjo ustnih virov poiskali hišo njegovih prednikov. Tedaj nam je povedal o treh sinovih tega prednika, ki naj bi se naselili na Koroško, na Štajersko in v Trst; med njimi je bil znan slovenski zgodovinar Josip Apih (1853-1911).

Tržaškemu Apihu se je 15. junija 1922 rodil Elio, pravnuk tistega Apiha iz Zapuž. Univerzitetni študij filozofije je Elio končal v Padovi, študij moderne književnosti pa v Trstu. Po kratki srednješolski profesuri, med vojno tudi v Pazinu, je postal docent in profesor na tržaški Univerzi, kjer je poučeval sodobno zgodovino do upokojitve. Med vojno je bil sodelavec tržaškega Comitato di Liberazione Nazionale, avgusta 1944 ga je nemška okupacijska oblast deportirala v podružnico koncentracijskega taborišča Dachau. Po vojni je bil aktiven v tržaškem tajništvu Italijanske socialistične stranke, v letih 1966-1968 je bil podpredsednik tržaške pokrajinske uprave. Društvo italijanskih antifašističnih deportirancev je Apiha nedavno imenovalo za častnega predsednika. Značilen je bil njegov odnos do totalitarizmov. Robereto Spazzali se spominja njegove definicije: "Zapomni si, demokrati so protifašisti, toda niso bili vsi antifaašisti tudi demokrati." (Il Piccolo, 1. 4. 2005). V Trstu je bil v najboljših odnosih z voditeljem Slovenske kulturno-gos-

podarske zveze dr. Jožetom Deklevo, ki me je v mojem iskanju "virov" naklonjeno predstavljal tržaškimi zgodovinarskim krogom. Apih je bil učenec znamenitega zgodovinarja in politika Gaetana Salveminija (v njegove raziskave sta spadala tudi Trst in jadransko vprašanje), od Bendetta Croceja pa se je, kot sam pravi, naučil, da "je zgodovinsko vedenje vedenje posebnosti v univerzalnosti, naučil sem se, da razumeti eno dejstvo pomeni zavedati se vse neznanske kompleksnosti in drugačnosti motivov, ki so ga določali, in da eno dejstvo obstaja zato ker pripada široki mreži drugih dejstev in zadev, s katerimi je v bližnji ali daljni zvezi in jih na nek način povzema ali združuje." (Prav tam.) Apih je pripadal tisti, zgoraj omenjeni povojni generaciji tržaških raziskovalcev novejšje zgodovine, ki so se lotili revizije tržaškega skrajno nacionalističnega zgodovinopisja.

Apih slovi kot največji zgodovinar tržaškega devetnajstega stoletja. Njegove prve objave iz začetka petdestih let veljajo historiografiji: *Gli studi sugli avvenimenti del 1848 a Trieste* v: Problemi del Risorgimento triestino (Trieste 1953, str. 143-150) ter *Gli studi sul settecento triestino* v: Storiografia del Risorgimento triestino (Trieste 1955, str. 27-33). Leta 1957 je izdal v Torinu svojo prvo monografijo posvečeno tržaški zgodovini v času merkantilizma: *La società triestina nel secolo XVIII*, zatem je v zbirki *La crisi dell' impero austriaco dopo Villafranca* (Trieste 1961, str. 179-191) objavil razpravo *Appunti sulle origini del liberalismo triestino*, v zborniku *La Comunità economica Europea e Paesi dell' Est* (Trieste 1967) pa historično sintezo o tržaški luci: *La funzione emporiale di Trieste: sintesi storica*. Hkrati je objavljal razprave in članke o Julijski krajini v perioidičnem tisku "Pagine istriane" in "Trieste". Članek *Avvento del fascismo a Trieste*, objavljen v zborniku *Italia del Risorgimento e mondo danubiano-balcanico* (Udine 1958, str. 157-186) je nekakšen uvod v zgodovino tržaškega fašizma, ki jo je zaokrožil v samostojni knjigi *Dal regime alla Resistenza, Venezia Giulia 1922-1943* (Udine 1960). Šest let pozneje je tematiko med dvema svetovnima vojnama poglobljeno dopolnil in objavil v obsežnem delu *Italia. Fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918-1943* (Bari 1966). Po mnenju Marine Cataruzza se je lotil fašizma v Julijski krajini tudi iz zavesti, da se je treba oddolžiti Slovincem in Hrvatom za vse hudo, ki so ga doživeli pod fašizmom. To zatiranje je obravnaval v: *Regime fascista e repressione nazionale ai confini orientali d'Italia* (Qualestoria, 1985, št. 1). V zborniku *Fascismo, Guerra, Resistenza* (Trst 1969), ki vsebuje razprave o političnih in socialnih bojih v Furlaniji in Julijski krajini, je Apih objavil dokumente o nemški ekonomski politiki v Julijski krajini v letih 1943-1945. Raziskave o začetkih fašizma v Trstu je za Apihom prevzel zgodaj ugasli Claudio Silvestri, dandanes pa nadaljujejo poglobljene raziskave zgodovine fašizma v Julijski krajini Apihovi učenci, med njimi Annamaria Vinci, ki je pred kratkim (2003) izdala obsežno delo *Il Fascismo di confine* ter Dario Mattiussi.

Apih je bil med prvimi italijanskimi zgodovinarji, ki so v kontekstu tržaške zgodovine obravnavali položaj slovenske in hrvaške skupnosti v fašistični Italiji. Slovence je o tem obveščal dr. Ivo Juvančič z recenzijami v reviji *Razprave in gradivo* (št. 3, 1963) ter v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja* (št. 1, 1962); v *Primorskem dnevniku* pa D. Pahor. Zadnja leta se je posvečal tudi edinemu krematoriju v Italiji in pod njegovim vodstvom je bil izdelan Vodič po muzeju Rižarne pri sv. Soboti.

S soavtorji je Elio Apih objavil več del s kompleksno problematiko: *Trieste*,

Storia politica e sociale (Bari 1988), *Trieste e la sua storia* (Trst 1986), analitični katalog istrskega tiska 1807-1970 in 1871-1879 (Rovinj, 1983 in 1986). Samostojni sta avtobiografski deli *La formazione culturale di Gian Rinaldo Carli* in tržaškemu pesniku posvečeno delo *Il ritorno di Giani Stuparich* (Firenze 1988). Razprave in referate mnogih znanstvenih srečanj je objavljaval v revijah *Qualestoria*, *Il Ponte*, *Nuova rivista storica*, *Il movimento di liberazione in Italia*, itd. Pri nas je objavljaval v Zgodovinskem časopisu: *Vprašanje avstrijsko-jugoslovanske meje v luči nekaterih stališč tržaškega časopisja* (1997, št. 3). V Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, oziroma za novejšo zgodovino, smo mu objavili referat *O odnosih med italijanskimi in slovenskimi socialisti v Julijski krajini (1888-1917)* z dokumenti o Tumovem delovanju v Trstu (1977, str. 89-104, 159-178) ter spis *Nenavadna frazeologija neke slovenske slovnice : (1918)* (PZN, 1997, str. 89-91). V članek: *Medsebojno razumevanje* (PZN, 2000, Zbornik Milice Kacin Wohinz) pa je Annamaria Vinci vgradila kratek Apihov mladostni spis *Mir*, v katerem sta poudarjeni temi "medsebojno sporazumevanje" in "priznavanje drugega kot sebi enakega". V zborniku *Trst 1941-1947* (Koper 1988) je objavljena razprava *Julijski prostor v obdobju med razpadom Austro-Ogrske in izbruhom druge svetovne vojne* (str.9-28); precej referatov o tej deželi in posebej o Istri predstavljenih na Pazinskih memorialih, kjer smo se letno srečevali hrvaški, slovenski in italijanski zgodovinarji, je objavljenih v zbornikih z istim naslovom. Med njegovim uredništvom in avtorstvom dodatnih besedil naj omenim zbornik posvečen Gaetanu Salveminiju (1973), ponatis Vivantejevega *Irredentismo adriatico* (1997), njemu v čast pa je zgodovinarica Marina Cataruzza uredila zbornik *Trieste, Austria, Italia tra Settecento e Novecento : studi in onore di Elio Apih*. (Udine 1996). V zadnjih letih pa ni več pisal zgodovine marveč povesti, pesmi in pravljice, kajti po njegovem je "literatura vedno dvorezna in dvoreznost je dejanski ključ do realnosti, saj vsega ni mogoče razrešiti z logiko". Njegove so povesti in pesmi: *Racconti giovanili e senili poesie* (Trst 2004) ter *Poesie tenute nascoste* (Trst 2001). Prelepa je *Fiaba*, pravljica o Rinoceronti, ki je imela ene same hlačke (glej *Il Piccolo* 1. 4. 2005).

Profesor Elio Apih ostaja v mojem spominu predvsem kot član slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije, ki je delovala v letih 1993-2000 v obliki večdnevni razprav o zgodovini slovensko-italijanskih odnosov v obdobju 1880-1956. Njegovo poznavanje dobe in evropskih procesov, njegovi argumenti pri zagovoru konkretnih italijanskih stališč in v kritiki slovenskih so neponovljivi, njegovo strpno poslušanje in razumevanje drugega je bilo vzor nekaterim, tudi našim, pregretim glavam. Nekoč nas je vljudno poučil, da imamo jugoslovanski zgodovinarji glede komunističnega režima v primerjavi s fašističnim režimom "oprane glave" in da bo zato nujno nastopila revizija. Nekoč drugič pa, da ga je sram ker je pripadal socialistični stranki, ki se je skorumpirana popolnoma sesula. Že na prvih srečanjih pa je z zadovoljstvom ugotavljal, da smo demonizirali našo skupno zgodovino in ko so se nabirale samo konfliktne tematike, je z grenkobo ugotavljal, da moramo naše delo nadaljevati z raziskavami o sožitju in prijateljstvu, kakršno se je razvilo po razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo, saj vendar nismo bili vedno samo sovražniki. Njegove intervencije na devetih plenarnih zasedanjih so, tako kot vsa diskusija, posnete na trak in prevedene. Predstavljajo prava predavanja iz sodobne zgodovine in samo želeli je, da bi jih nekoč lahko objavili in priporočili slovenskim študentom zgodovine. V intervjuju v *Piccolu* je nejeverni novinarki

zagotavljal, da je delo komisije res dolgotrajno in bolj kompleksno, kot je videti, a je pozitivno in po njegovem bomo gotovo dosegli soglasje in uskladili ključna vprašanja dveh nacionalnih zgodovin. Cilj naše komisije je primerjal s ciljem nemško-češke komisije: Prispevati k razumevanju med dvema narodoma je mogoče le s spoznavanjem konkretne realne podobe zgodovinskih dejstev. Razjasnitev zgodovinskih dogodkov gotovo ne zadostuje za povrnitev tistega, kar je bilo porušenega, toda lahko olajša trpljenje ob zavesti, da tudi drugi trpijo, čeprav neenakomerno." Napačno je gledati delo italijansko-slovenske komisije z lokalističnega vidika (z lahkoto padete v to past); ne gre samo za obmejna vprašanja, gre za vprašanja nekega kontinentalno pomembnega območja. (Novinarica): *Naloga ni lahka...* Ne, naloga ni lahka. Kot komisija, ki jo je imenovala vlada, smo močno izpostavljeni in imamo večjo odgovornost nasproti javnosti; ne moremo se skriti pod nekakšno akademičnost ali formalizem /.../ Diskurz pojasnjevanja je težak. Nobena zgodovinska pripoved ne more vseh zadovoljiti, predvsem moramo paziti, da ne popustimo s kompromisi (jaz priznam to, ti pa tisto). Edino zagotovilo je znanstvena zavest; kritična zavest, seveda /.../ Fašistična raznarodovalna politika je bila ali ne poskus 'kulturnega genocida'? In bazoviški dogodki iz maja 1945 so bili ali ne politično motivirani masaker?" (Il Piccolo 3. 12. 1996).

Apih je bil avtor italijanske verzije poglavja med dvema vojnama, slovensko sem sestavila jaz, in skupaj sva na osnovi obeh besedil sestavila prvi osnutek sedem strani obsegajoče sinteze tega poglavja, ki ga je komisija za končno poročilo le neznatno korigirala. Zatem je Apih zbolel in izstopil iz komisije (1997), a je njeno nadaljnje delo do konca spremljal. V odgovoru na moje zadnje pismo 12. julija 1998 se mi je zahvalil, kajti "občutek, da nisi pozabljen, je vedno lep" in potožil, da se mu zdravje slabša, in da mu postaja vsaka konverzacija težavna. "Vendar to ne pomeni, da v okviru majhnih možnosti, ki mi še preostajajo, ne nameravam še naprej prispevati k delu komisije, v kateri smo bili več let zavzeti. Nasprotno!" Ko je po odstopu soproedsednika Sergia Bartolija grozil razpust komisije, mi je Apih zagotavljal, da še ni vse izgubljeno, da so še ljudje v Italiji, ki se zavzemajo za dokončanje dela, čeprav so njegova dolgotrajnost in drugi vzroki nekoliko razočarali pričakovanja, kakršna je komisija vzbudila v začetku. Prav se jim zdi, da pride na svetlo tekst, ki ga bodo podpisali znanstveniki obeh dežel, je zapisal, ker bo vsekakor pomenil "začetek širših medsebojnih kulturnih in civilizacijskih odnosov... Soglašam z idejo, da se v primerni obliki objavi vse ali pa del našega dela in računam, da se bom še udeležil diskusije..." V komisiji je Apiha nadomestila Marina Cataruzza, poleg nje sta levji delež na italijanski strani opravila Apihova učenca Roul Puppo in Fulvio Salimbeni.

Tržaški zgodovinar profesor Elio Apih je umrl v 82. letu 31. marca 2005 v Trstu. Slovenski zgodovinarji in posebej člani slovensko-italijanske komisije se ga bomo spominjali z velikim spoštovanjem in naklonjenostjo. Njegovi družini, ženi, hčerki in sinu izrekamo iskreno sožalje.

Milica Kacin-Wohinz